

Nem azért nevezem Isten építésének, mert ez a könyv diplomairól szól, tehát Istennek általa felépített földi lakhelyeiről, hanem azért, mert minden épülete olyan, amelyben jó lélekkel megszállhat a Mindenható. Nagyon egyszerűen érik el házai ezt a méltóságot. Erről akarok most néhány gondolatot felvetni.

Nem tesz mást, mint hogy otthont teremt azok számára, akiké a ház lesz, vagy akik azt használják. Hihetetlen egyszerűen hangzik, pedig ez az, aminek az ellenkezője a gyakorlat. A beköltöző szokott alkalmazkodni az építészről átnyújtott térhez, hogy megteremtse az adott dimenziókból otthonát. Korrekt és követhető magatartás: az építész adja, a beköltöző elfogadja. Még szereti is. Az építész pedig joggal teheti. Ezzel szemben nekem úgy tűnik, hogy Imre házai, nemcsak otthonnak szánt terei, hanem egyáltalán épületei, valahogy fordítva alakulnak. Mintha akarná tudni, mielőtt megteremti a koncepciót, hogy a beköltözők hogyan akarnak élni, mozogni, elvonulni, egymással lenni, hogyan tudják kizárni és hogyan tudják beengedni a világot maguk közé, van-e lehetőség benső intimitásra és van-e lehetőség kitarulkozásra. Valóságos mikrokozmoszban élhetünk, mozoghatunk általa. Kedvenc triviális példám a piliscsabai Stephaneum épülete. Az egész lényege egy gyönyörűséges nagy aula és egy csomó kisebb-nagyobb előadóterem, megfelelő mennyiségű irodával kiegészítve. Ez természetes, mert az épület funkciója így kívánja. A lényege, amiért példaképpen hozom, hogy mindez egy várost imitál. Belső utcák, kis terek kötik össze egymással a terme- ket, szobákat, ablakaik ezekre a titkos kis utakra néznek, sőt erkélyek alatt megyünk el, lépcsőkön föl-le, mert

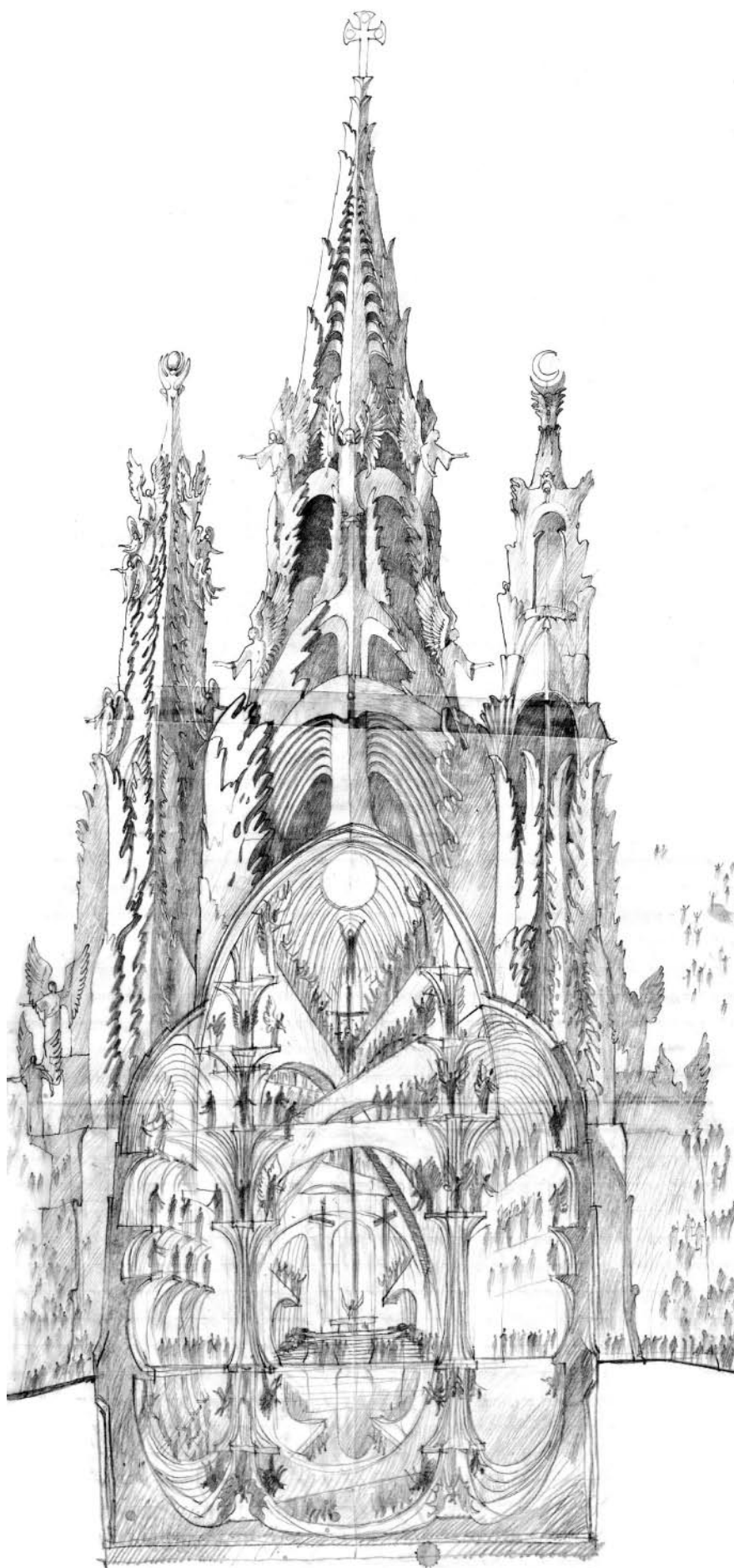
még dombok is (nem emeletek) mozgatják ezt a „várost”. Nagyon fontos, hogy a kompozíció a funkció sérelme nélkül élhető otthonná, „mini világgá” alakítja így a hatalmas épület egész belső terét. S ezzel kitágítja, a benne rejülő téri lehetőségeket megsokszorozza. Az örökkévalóságig tudnék sétálgatni benne...

Ne csodálkozzunk tehát, ha házai nem csak testi valóságunk, hanem a lélek otthonai is, a teljes emberé. Márpedig csak a teljes ember tudja hordozni a „kép más” méltóságát. Lépjenek be az általa alkotott akármelyik térbe, vagy elég, ha csak megállnak az épület előtt. Csodálkoznék, vagy inkább elszomorodnék azon, ha valaki nem fogja fel, hogy *az embernek egy ilyen épületbe-formált megértése mennyire a bennünk lévő „isteni”-nek, mennyire annak a szakralitásnak megértése, amelyet mindannyian hordozunk, emberről levésünk pillanatától.* Mert mind-egyikben létezésünk a fontos, mind-egyikben a létezésünket befogadó térről van szó. Ezért azután házai nem tudnak közömbösek lenni irántunk. Csodálkoznék, vagy inkább elszomorodnék azon, ha volna, akinek a számára ugyanakkor nem sugározná az „emberit” is. Megállhatok bármelyik háza előtt: ránézek és visszatekint rám, arca van, ami szembenéz velünk. Úgy alakítja őket, hogy éljenek, hiszen élet-befogadók. Hangsúlyozottan. Ha azt kérdeznék tőlem, mi a művészi-alkotói zsenialitás kritériuma, azt válaszolnám, amit ezek a házak adnak válaszul, de minden művészetre érvényes: *felfedezni az emberben az istenit.* Mindezenála „közönséges” munka-módszer. Amint tisztességgel megtanulta a szakmáját, nem tudta másképp csinálni.

Lapozom a róla megjelent könyvek egyikét, amelynek címe bizonyítja, hogy összeállítói igencsak tudják mű-

vészetének lényegét: *Architecture as Philosophy.* A filozófia jelenti itt a szellemiség, lelkiség, meditáció, megfontolás szerepét az épület koncepciójának kialakításakor, jelenti, hogy egy időben összekapcsolódik benne a célszerűség és misztérium. Az ezeket hordozó motívumok gazdagon jelennek meg épületein, mégpedig úgy, hogy nem – mint ez általában megszokott – díszítőelemként kapcsolódik az épülethez, hanem az architektúra maga a motívum, részletei elemezhetően hordozzák az épület eszméjét. Kupolái, tornyai, ablakai, ajtóí, pillérek, oszlopok, mennyezet-tartó bordák, boltozatok, tetők ívelése nemcsak a konstrukció részei, nemcsak a térben helyet foglaló formák, nemcsak kontúrjai, tagolásai az épületnek, hanem eszmei koncepciót, lelkiséget, az alkotás értelmét hordozó fragmentek. *Ezeknek lényege, szemben a díszítőelemekkel, hogy nem járulékos szerepük van az épület egészében, hanem ezek maguk az épület.* Ez adja a Makovecz-házak sajátos totalitását. A díszítőelemeket ugyanis le lehet venni, az épület ugyan veszít szépségéből, de életben marad. Mert amit elvettünk, bármilyen fontos a művészi koncepciót illetően, a konstrukció szempontjából azonban csak esetleges. De Makovecznél elvenni a legkisebbet is, ami a díszítőelemet kiváltja nála, megrogygyan a ház. Mert épületének filozófiája magában az épületben reprezentálódik. A részleteket összeolvasva fogalmazódik meg az eszme.

Mégis találtam egy olyan motívumot, amely csak imitálja, hogy az architektúra szerves része, de ez az egy valójában nem tartozik oda. *Mert lát-hatósága igen, de jelenléte nem függ az épület alkotójától.* Olyan független tőle, amilyen független az Ég és a Föld, a Nap és a Hold, meg az egész Kozmosz.

Nincs köze hozzá, csak tudomásul veheti létét. Arról van szó, hogy valami formában szinte minden épületén, vagy talán mindegyiken megjelennek az *angyalok*. Néha csak a szárnyuk tűnik fel, néha egész alakosan ott vannak, de az biztos, hogy ezen a planétán kedvelt helyük a Makovecz-épület. Hogy kik ezek, valami keveset tudunk róluk, azonban ez a kevés is elég ahhoz, hogy megnevezzük őket: ők Isten hírnökei, trónállói, az ég fejedelmei, erősségek és hatalmasságok, ők azok akik a Seregek Urának dicsőségét öröktől fogva megvallják. Jelenlétükkel Istent képviselik, vagy egyenesen köztünk-létét bizonyítják. Mindenesetre valamiért különös módon szertek ezeket a házakat. Talán azért mert megérik ezekben az ember tiszteletét, talán azért, mert megérik bennük a kozmosz földi mását, talán azért, mert Isten áldását itt akarják átadni nekünk, vagy talán azért, mert ha már a földön kell lenniük, megválogatják a helyet, ahol jól érezhetik magukat. Ki tudja? Annyi bizonyos, hogy ott találok őket. Az angyaloknak egy földi alkotás felé irányuló ilyen baráti gesztusával rajta kívül csak Kondor Bélánál találkoztam, akit hasonlóan gyakran kerestek meg ezek az égi küldöttek, helyet kérve maguknak kompozícióiban. Nem akarom ezzel összekapcsolni vagy éppenséggel rokonítani ketőjük művészetét. Csak a tényt állapítom meg, amivel inkább az angyalokat akartam jellemezni, mint őket.

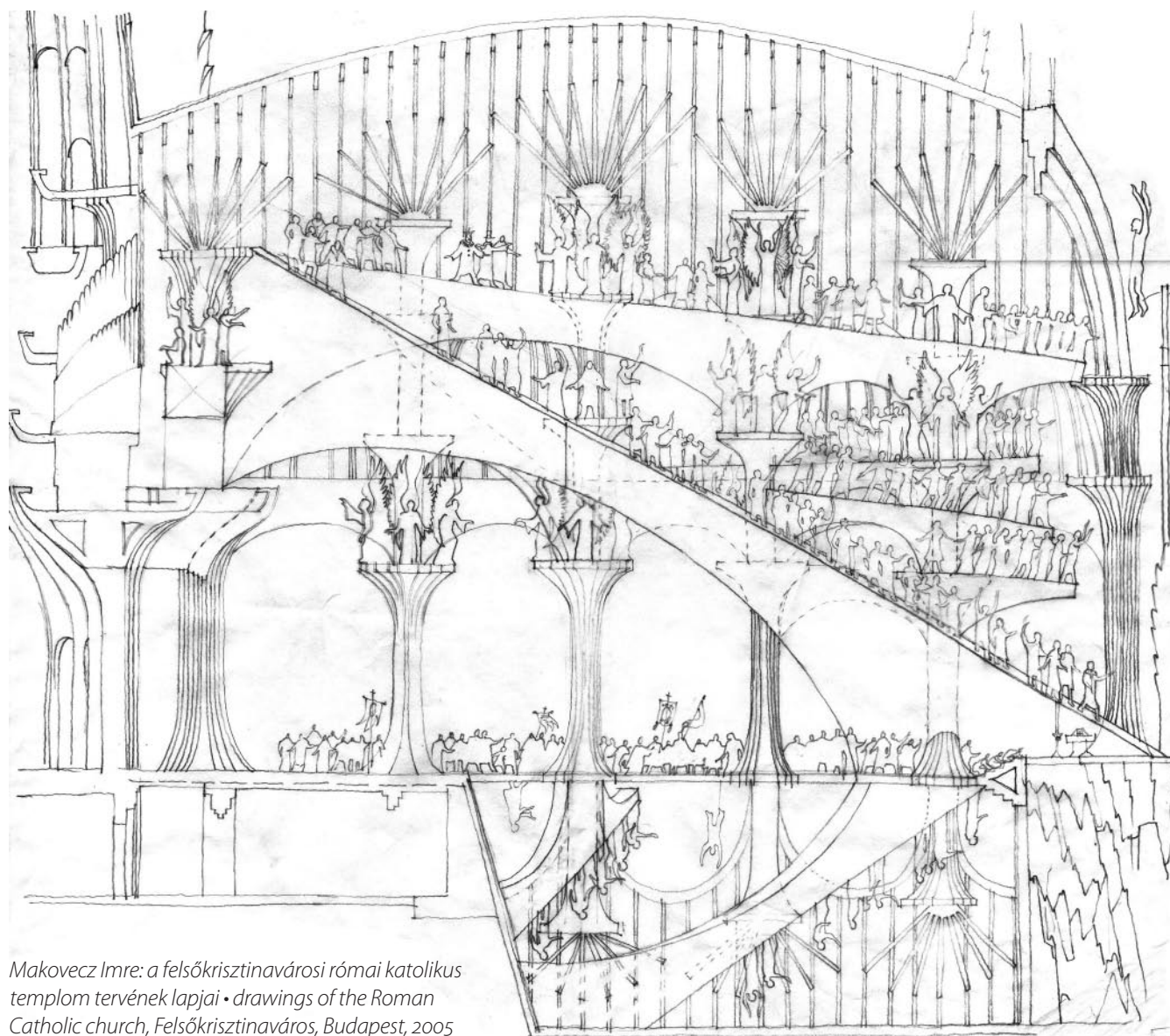
Még egy dolgot el kell mondanom művészetéről, amivel azt feszegetném, hogy hova tartozik, ki mondhatja magáénak Makovecz művészetét. Korántsem közömbös a kérdés, hiszen jelzőt szeretnénk adni a műveknek, amellyel otthonukat, szülőföldjüket nevezzük meg. Honosítani kell minden alkotást, ami nagyon nehéz feladat, mert ezt nem a művész hivatalos illetősége dönti el. Ilyenkor nincs szó a művészről, nem is kell ismernünk. (Ez az én munkámnál napi gyakorlat, mert olyan messzi korról foglalkozom, amelyben a neve sem tudható az alkotónak, csak

a mű alapján fogalmazható a biográfia is). Egyetlen szempontom ilyenkor, hogy hova helyezhetem el az épületét úgy, hogy hozzátartozhatna az emberekhez, és a környezet – legyen az természeti vagy építészeti környezet –, idegensége miatt nem taszítaná ki magából. A Makovecz házakra mondom azt, hogy magyar, mondom, hogy közép-európai, hogy európai? Mondhatnám, és lehet, hogy ő így is mondja. Mégpedig ezt a sorrendet tartva. Én azonban egyik jelzővel sem kívánom kisajátítani vagy meghatározni művészetét. Egyetlen jelző van, amit hozzá tudok kapcsolni, de ez magában foglalja, mégpedig felerősítve a felsoroltakat is: *egyetemes*. Az angyalok barát-

jának, Isten építészének alkotásait nem tudom nemesebb, csodálatosabb fogalommal illetni.

Van valami, amit, ha nagy ritkán szólok Makoveczről – aminek az az oka, hogy nem foglalkozom modern művészettel, de ha mégis írok vagy beszélek róla, mert meggyőződésem, hogy bizonyos esetekben meg nem szólalni, az írástudók árulása lenne –, meg kell említem. Ez kultúránk egyik botránya. Az egyetemes építészetnek egyik legnagyobb művésze itt él köztünk, és az ország fővárosában egyetlen reprezentatív épülete nincsen. Pedig ő az a művész, akinek, ha csak egy épülete lenne Budapesten, az centrum szerepet kapna, az szakrális

pont lehetne ebben a minden szakralitását fokozatosan elvesztő, pedig jobb sorsra érdemes szerencsétlen nagyvárosban. Mikor reprezentatív épületet mondok, nagyon nemes, nagyon kiemelt, nagyon elit, nagyon „arisztokratikus” műre gondolok. Nem gondolok újabb bankházra, irodaházra, még csak nem is valami új kultúrpalotára vagy egy csodás, elegáns lakóparkra, esetleg kormánynegyedre. Ha már Makoveczet akarom látni Budapesten, mégpedig egyetlen alkotásában, az a hétköznapi dolgokhoz annyiban kötődhet csupán, amennyiben a hétköznapi az ünnepekre várnak. Szóval nagyon meg akarom tisztelni magunkat általa.

Makovecz Imre: a felsőkrizinavárosi római katolikus templom tervének lapjai • drawings of the Roman Catholic church, Felsőkrizinaváros, Budapest, 2005

Amit szeretnék tőle, azt már többször hangoztattam, sőt írtam is róla. Van Magyarországnak egy, a történelemben, a történelem által megteremtett szimbóluma. Egy jelkép, amely évezreden át azt a feladatot vállalta, hogy megtestesítse ezt az országot, képviseljen minden itt élő embert, kifejezze szabadságunkat, vegye tulajdonába ezt a földet, minden értékével együtt, hogy ezzel eltulajdoníthatatlanná tegye, legyen a törvény, az igazság, a béke és a hatalom jele. Ennyi és ez minden, mert mindannyiunkat és mindenünket megvéd, mert megfogalmazza a hazát. Mert a szimbólum mindezekre képes. A magyar Szent Koronáról beszélek. Ne vegyék kitérőnek, de elmondom, mert ide tartozik, hogy annak idején, a 70-es években egyike voltam azoknak, akiknek véleményét, javaslatát az arra illetékesek kikérték, amikor a Korona hazahozatalának lehetősége felmerült. Nem visszaemlékezést akarok írni, hogyan kezdődött ez már a 60-as években, milyen problémák, milyen megoldandó kérdések merültek fel ezzel kapcsolatban. Most csupán felidézni akarom a javaslataimat, azokból is azt, amit elfogadtak – megint csak így fogalmazom – az arra illetékesek. Én persze nem tudom, hogy kik voltak ezek az „illetékesek”, de azt tudom, hogy engem Aczél György kérdezett, és tisztelen azért, hogy kiállt a számomra legfontosabb elvek megvalósításáért. Az első volt leszögezni, hogy a Korona nem múzeumi kincs, ne úgy tekintsük, mint múltunk egyik értékes vagy legértékesebb tárgyát. Vállaljuk nemzeti szimbólumként, (mint a skótok Szent András ereklyéje, ami ezért került bele a brit lobogóba) és bánjunk eszerint vele. Ez úgy reprezentálódhat, hogy az Országgyűlés veszi át, az ő tulajdonába kerül, és ezzel hivatalos rangot kap a Szent Korona. Én nem tudom, volt-e vita erről, csak azt tudom, hogy megszületett a döntés: a Koronát a Parlamentben az Országgyűlés elnöke, Apró Antal vette át az Amerikából

hivatalosan érkező küldöttségtől, amelyet Vance külügyminiszter vezetett. Így történt. Az elhelyezéséről már inkább volt vita, de ebben is a mi véleményünket fogadták el: a Parlament szelleme akkoriban – véleményünk szerint – nem volt éppen alkalmas a Korona őrzésére, ezért javasoltuk, hogy számára elkülönített centrumot építsünk ki a Magyar Nemzeti Múzeumban, és az átvétel után, megadva a módját, rendőri kísérettel át is szállították oda. Hangoztattuk ennek az elhelyezésnek ideiglenességét, és én magam egy külön kis épület – kápolnához, építészeti vitrinhez, máskor meg az oltár fölé boruló ciboriumhoz hasonlítottam – megépítését tartottam volna megoldásnak. Közben megtörtént a nem sejtett rendszerváltás, és szívből egyetértettem az Orbán-kormányral, amikor kiemelve a Koronát a múzeumból, méltóbb helyet talált számára a Parlament kupolája alatt. Méltóbbat, de nem véglegeset.

Makovecz és a „koronakápolna” számomra egybekapcsolódik. Soha nem képzeltem senkit, mint őt, soha nem gondoltam senkire, mint rá, aki ezt megcsinálhatja. Úgy gondoltam, hogy ez akár élete főműve lehetne, bár őt ismerve, minden műve főmű, mert minden amit épített, egyformán fontos volt számára. Nem tudom elképzelni sem, hol találna helyet neki, milyent és mekkorát tervezne, de tudom, hogy a Szent Korona és a többi insígnia otthont kapna benne, és Budapest nagyon fontos, nagyon nemes városná lenne általa, mert egy ilyen épület sugározza magából a szépséget és az erőt. De nem Budapestért fontos nekem. Fontos a Koronáért, Makoveczért, az emberekért, a történelmünkért, a jövőnkért. Fontos, mert szeretem a szépséget, szeretem a művészetet, szeretem az értékeket, szeretem az értékteremtést, szeretem azt, ami nemes, szeretem azt, ami szakralitást hordoz és közvetít.

Szeretem Makoveczet.
Budapest, 2009. 04. 22.

GOD'S ARCHITECT • Somewhat shortened version of Katalin Dávid's essay

I call him God's architect because his buildings make us feel that the Almighty could dwell in them in good faith. They attain this dignity very simply. He creates a home for those who will live in it, which sounds incredibly simple, whereas in practice it is the other way around. Usually, in order to make a home for themselves, those moving into a house accommodate themselves to the pre-fabricated architectural space. On the other hand, in an Imre Makovecz house, his spaces, which are intended to serve not just as a home, come about the other way around, as it were, as if, before coming up with a conception, he wanted to know how the new owners wish to live, move about, how they intend to find a quiet corner or be together, how they intend to shut the world out and how they intend to welcome it, and whether there a chance for intimacy and a chance for openness.

My favourite example is the Stephaneum building at the Catholic University in Piliscsaba. The essence of the whole thing is a gorgeous big aula and a number of classrooms of varying sizes. The essence because of which I bring this up as an example to emulate is that all this is done in imitation of a city. Interiors or streets and small squares connect the classrooms and rooms, whose windows look out on these secret little pathways; what's more, we pass under balconies, walk up and walk down, because not stories but hills animate this "city". It is very important that the design turns the interior of the huge building into a "miniature world" without detriment to its functionality, thereby expanding and multiplying the special potentials inherent within it.

No wonder, then, that Makovecz's houses provide a dwelling space not only for our physical being but are also for the soul – the whole man. And as we know, only the whole man can embody the "mirror image" of dignity. Enter any of the spaces he has created.

I'd be surprised, or rather grieved, if someone were not to see right away how thoroughly the understanding of man that takes shape in such a building is also the understanding of the "divine" in us, how thoroughly it encompasses the understanding of the sacrality that is in all of us from the moment we turn into human beings. Because in each building it is our existence that is paramount, each one is about the space that shelters our lives. I stop in front of any one of his houses: I glance at it and the house glances back at me, it has a face looking at me. Makovecz shapes them so that they should be alive – after all, they provide a dwelling for lives. If I were to be asked what the certain criterion is for artistic or creative genius, my answer would be that it is what these houses themselves give as an answer, though it is true for all the arts: they discover the divine in man. All of which is, Makovecz, a "run of the mill" working method. After he gained thorough mastery of his profession and was able to work on his own, he couldn't go about it in any other way.

I am leafing through one of the books about him entitled *Architecture as Philosophy* (Axel Menges, Stuttgart, 2005). Here, philosophy refers to the role of the intellect and the spirit, reflection and meditation in the shaping of the original conception, it refers to the fact that functionality and mystery are simultaneously present and fused. The motifs that carry these things appear in abundance in and on his buildings, but not by being appended to them as so many decorative elements. Rather, the building itself is the motif and its details carry, in a demonstrable manner, its central idea. Its domes, towers, windows, doors, pillars, columns, the ribs holding up the ceiling, the vaulting, the arches of the roofs are not just parts of the construction, they are not only forms standing in space, not only its contours or the articulations of the building, but fragments that carry conceptual content, spirituality, the be all and end all of creation. As opposed to decorative

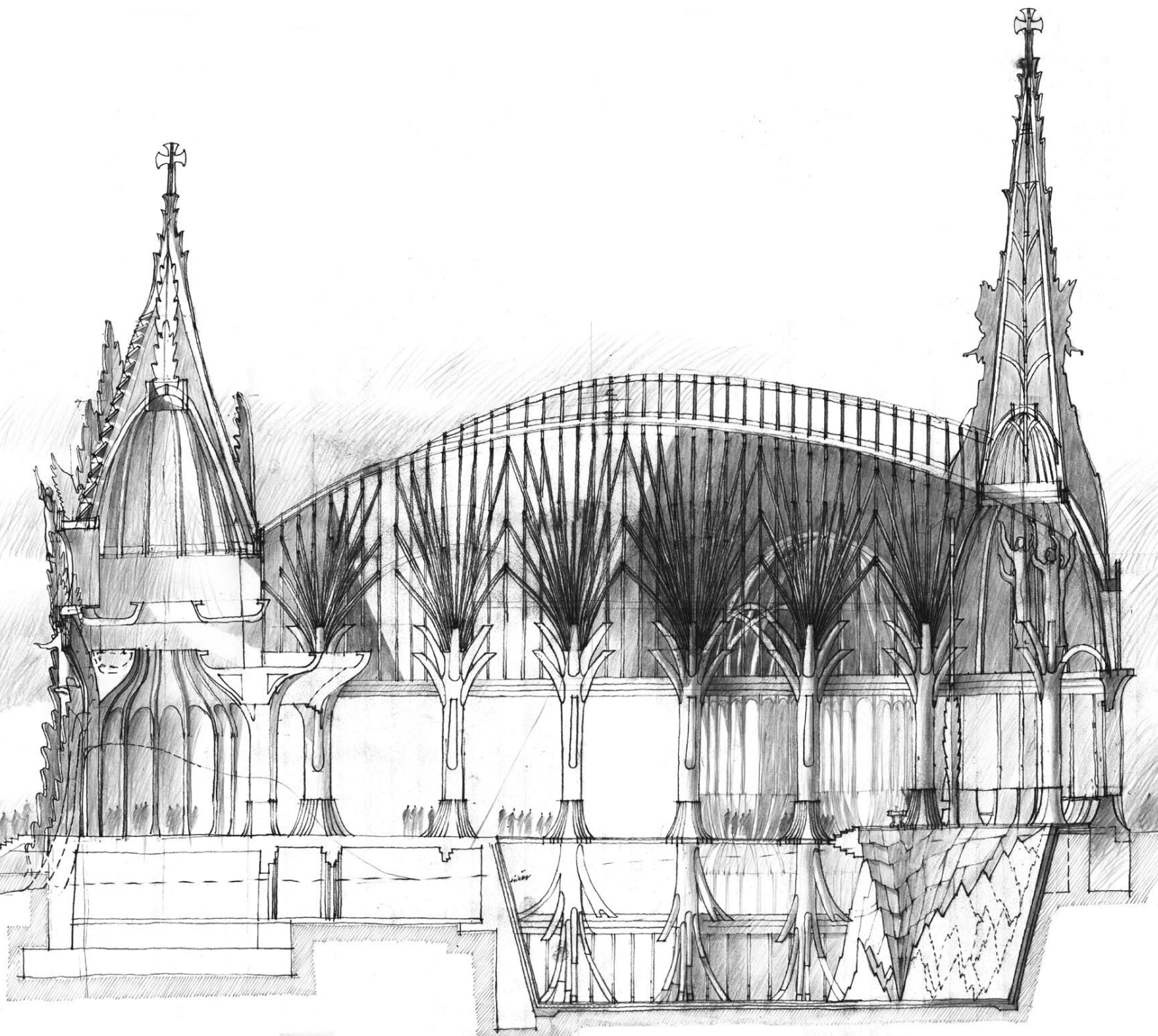
elements, the essence of these is that they do not play a subsidiary role in the building as a whole, but are themselves are the building. This is what lends the Makovecz houses their unique totality. Generally, decorative elements can be removed, whereby the building will lose some of its charm, but it will remain intact. Because what we have removed, be it ever so important a part of the artistic conception is, from the point of view of the construction itself, merely contingent. But with Makovecz, if you take the smallest part away that replaces the function of decorative elements, the house will collapse because the philosophy of his building is realized in the building itself. The conceptual takes shape as we collate the details.

Still, I have found a motif that only pretends to be an organic part of the architecture, but this one really does not belong there, because though it is visible, its meaning does not depend on the architect. It is an independent of him as the sky is from the earth, the sun is from the moon, plus the entire cosmos. He cannot manipulate this motif, he can only acknowledge its existence. I am referring to the angels that in one form or another appear on nearly all his buildings. At times we see only their wings, at others we see them in their entirety. In either case, one thing is incontestable: their favourite place on the planet is a Makovecz building. Who are they? We know little about them, but this little is sufficient to name them: they are the messengers of God, the guardians of His throne, and the lords of the heavens. They are strong and mighty, the ones that, since the beginning of time, have trumpeted forth the glory of the Lord of Hosts. With their presence they represent God or, to speak plainly, they offer proof that God is among us. In any case, they like these buildings very much. Perhaps they can sense in them the respect for man, perhaps they see in them the Earthly double of the cosmos, or this is where they wish to bring us God's blessings, or perhaps because, since

they must be on Earth, they chose the places where they feel most at home. Except for Makovecz, I have met with this friendly gesture by angels towards an earthly creation only in Béla Kondor, who was visited with equal frequency by the heavenly messengers, asking for space on his canvases. I do not wish to connect or find a relationship in the art of these two men. I am merely stating a fact with which I am describing the character of the angels more than these two men.

There is one more thing I need to say about his art, something that also begs the question of his belonging, of who can say that the art of Makovecz belongs to them. The question is by no means indifferent, for we would like to find an adjective for his buildings whereby we could thus pinpoint where they belong, their native land. Should I say that these Makovecz houses are Hungarian, Central-European or European? I could, and perhaps that is how he himself talks about them, and in this order. Still, I do not wish to appropriate or define his art with any of these adjectives. There is only one adjective I could append to his works, but this one adjective includes and intensifies the previous three: universal. I cannot use a nobler or more wonderful concept to describe the creations of the friend of the angels, of God's architect.

There is one other thing that, when speaking about Makovecz, which is rarely, I feel that I must mention. It is one of the disgraces of our culture. One of the greatest minds of world architecture is living here among us, and there is not one major building by him in the country's capital. Yet he is a creator of such calibre that if he had just one building in Budapest, that building would soon receive a central role, it could be a sacred point in this unfortunate big city that is increasingly shedding all signs of sacrality, whereas it deserves something better. Hungary has a symbol created in and through history. A symbol which for long centuries took upon itself to act as the embodiment of the nation,

to represent every individual living therein, to express our freedom, and to take possession of this land along with all its values, thereby making it impossible to expropriate; it has taken upon itself to act as the symbol of law, truth, peace and authority. I am speaking of the Holy Crown of Hungary.

Makovecz and the "crown chapel" to me are one and the same. I have never imagined anyone except for him, I have never thought of anyone except for him, who could build it. I believed that

it could even be the grandest masterpiece of his life, though knowing him, every one of his designs is a masterpiece, because everything he has ever build was equally important to him. I can't even imagine where he'd find a place for it, what it would be like or of what dimensions, but I do know that the Holy Crown and the other coronation insignia would find a true home in it, and Budapest would become a very important, very noble city as a result, for such a building radiates beauty and

strength. But it is not because of Budapest that such a building is important to me. It is important because of the crown, because of Makovecz, because of the people, our history, our future. It is important because I love beauty, I love art, I love whatever entails value, I love the creation of value, I love what is noble, I love whatever contains and communicates the sacred.

I love Makovecz.

(translated by Judith Sollosy)